

## ЗАХОДИ З ЛІКВІДАЦІЇ «НІМЕЦЬКОГО ЗАСИЛЛЯ» В ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВІЙ СФЕРІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

*Лариса Синявська*

На початку Першої світової війни склалася ситуація, коли значна частина національних меншин Російської імперії була звинувачена у нелояльності. Було розгорнуто широкомасштабну кампанію боротьби з «німецьким засиллям», яка отримала підтримку правлячих кіл і виявилася одним із важливих напрямів внутрішньої політики самодержавства. Антинімецькі заходи в складних економічних умовах набули особливої актуальності і втілювалися в життя у двох напрямках. По-перше, в аграрній сфері шляхом ліквідації землеволодінь німців-колоністів з'являвся шанс вирішити питання землі, по-друге, у промисловості і торгівлі виникла можливість позбутися конкурентів німецького походження і посилити державно-капіталістичне втручання, а у деяких випадках зосередити в руках казни певні підприємства.

Заходи з припинення діяльності в Росії промислових і торгових підприємств, базою створення і функціонування яких слугували німецькі капітали, розпочалися зі вступом країни у війну і спочатку відзначалися поміркованістю. Урядовим наказом від 28 липня 1914 р. було видано розпорядження затримати всі торгові судна держав, які воювали з Росією, у портах. Наступні законодавчі акти вводили тимчасові обмеження для ворожого населення у придбанні нерухомості (22 серпня 1914 р.) та нагляд за діяльністю торгово-промислових підприємств (15 листопада 1914 р.), тобто заходи, викликані виключно воєнною необхідністю.

Навесні і влітку 1915 р. царизм здійснив низку рішучих кроків, які надали боротьбі з «німецьким засиллям» у торгово-промисловій сфері більш жорсткого характеру, що було викликано поразками на фронті та погіршенням внутрішньополітичної ситуації в країні. Воєнні кола, які посилили своє втручання у справи державного управління, підштовхували самодержавство до посилення боротьби з «засиллям німців» в економіці, аргументуючи тим, що вони ведуть підривну діяльність, а також звинувачували працівників «німецьких компаній» у воєнному шпіонажі. Активність проявляла і частина середньої та дрібної буржуазії, яка була налаштована шовіністично і намагалася позбутися конкурентів, головним чином, у торгівлі. У сфері промисловості деякі великі підприємці розраховували на солідний куш при розподілі «німецького спадку», але водночас фінансові олігархи ставились до боротьби з іноземцями загалом негативно, побоюючись несприятливих наслідків для економіки (як-от відтік іноземних капіталів) та захищаючи приватну власність.

Положенням Ради міністрів від 16 березня 1915 р. вводилось право призначати на підприємства, які належали німецьким підданам, урядових інспекторів. А з 10

травня 1915 р. «ворожі» піддані черговим нормативним актом уряду були виключені зі складу членів товариства взаємного кредиту й міських кредитних товариств. Міністерству внутрішніх справ з 12 травня 1915 р. було надано право до закінчення війни вносити грошові капітали, які належали благодійним товариствам «ворожих» підданих, в особливий фонд Державного банку, нерухоме майно конфіскувати, а на рухоме накладати арешт; наказом від 22 травня 1915 р. цим особам заборонялося видавати платежі і вклади кредитними установами. Разом з тим, ці заходи не настільки суттєві порівняно з наступним кроком влади. Так, закон від 1 липня 1915 р. надавав право ліквідувати торговельні та промислові підприємства незалежно від того, чи діяли вони за німецьким, чи за російським, статутом, у яких були задіяні німецькі капітали, що суттєво розширило сферу діяльності борців.

З 1 липня 1916 р. для ефективнішого втілення в життя ліквідаційних заходів у галузі промисловості, торгівлі та фінансів почав діяти Особливий комітет по боротьбі з німецьким засиллям.

Законодавчих ініціатив він не висував, а обмежився контролем виконання раніше прийнятих державних постанов та вирішенням долі окремих підприємств. Повному закриттю підлягали підприємства, які, з точки зору Особливого комітету, некорисні державі, в інших випадках діяльність не припинялася, а лише передавалася в руки нових власників за допомогою створеного для цих цілей особливого правління. Інколи ліквідація деяких промислових підприємств, особливо тих, що працювали на оборону, могла бути тимчасово призупинена. Насправді зі встановленням урядового нагляду над більшістю великих підприємств з німецьким та австрійським капіталом Міністерство торгівлі і промисловості не квапилося ні з прийняттям рішень щодо ліквідації товариств, ні, тим більше, з їх дійсною ліквідацією та передачею підприємств в інші руки.

Останню спробу в законодавчій галузі, пов'язана з ліквідацією «німецького засилля» в торгово-промисловій сфері, зроблено в кінці січня – на початку лютого 1917 р., коли було прийнято рішення про примусовий продаж «ворожих» акцій. Планувалося надати особливі повноваження щодо акціонерних товариств Раді міністрів, а також передбачено можливість таких дій і з боку Міністерства торгівлі і промисловості. Однак розроблені заходи навряд чи можна назвати успішними, адже для їх реалізації необхідна була вимога більшості російських акціонерів.

Загалом весь тягар ліквідаційного законодавства прийняли на себе дрібні фірми з невеликими капіталами і річним обігом, сфера підприємницької діяльності яких не була стратегічною. У літературі ситуація, яка склалася, пояснюється тим, що великі підприємства виходили з-під удару шляхом передачі акцій підставним особам російського походження та інших хитрощів, хоча і не завжди вдало. Інше пояснення – це прямий підкуп компаніями урядових чиновників. Також можна говорити, що Особливий комітет по боротьбі з «німецьким засиллям» просто побоювався занадто «захоплюватися» великими підприємствами через протистояння багатьох впливових російських фінансових кіл. Ліквідація ж середніх і дрібних підприємств проходила

для Особливого комітету безболісно і не вимагала великих зусиль. Урешті-решт складається враження, що членів Особливого комітету здебільшого хвилювала кількість, а не якість результату боротьби, що носила показний характер.

До того ж спроба боротися з німецькими монополіями, які панували у провідних, стратегічно важливих для Росії (особливо під час війни) галузях промисловості, а також політика витіснення величезної кількості середніх німецьких підприємств самі по собі були не тільки нездійсненними, зважаючи на роль німецьких капіталів у країні, але й безглуздими, оскільки являли собою фактично боротьбу з власною економічною системою. Але й ті незначні результати, що були досягнуті шляхом проведення ліквідаційної політики, мали негативний характер: фінансові труднощі, з якими зіткнулися підприємства, що ліквідувалися, заміна адміністрації чиновниками, часто недостатньо компетентними, дезорганізували нормальний хід роботи на цих підприємствах та ще більше сприяли руйнації господарського життя країни.

### **Література:**

1. Авербах О. й. Законодательные акты, вызванные войною 1914 года с Германией, Австро-Венгрией и Турцией. Законы, Манифесты, Рескрипты, Указы Правительствующему Сенату, Распоряжения и Постановления Министров и др. [Т. 1.] / О.И.Авербах. – Вильяи, 1915; Т. П. – Петроград, 1915; Т. Ш. – Петроград, 1916. – (Издание неофициальное).
2. Гаркавий С. В. Правове становище іноземців у Російській імперії в роки Першої світової війни (на матеріалах України) : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; Історія політичних і правових вчень» / С.В.Гаркавий. – Х., 2003.
3. Дякин В. С. Германские капиталы в России / В.С.Дякин. – Ленинград, 1971.
4. Дякин В. С. Первая мировая война и мероприятия по ликвидации так называемого немецкого засилья / В.С.Дякин // Первая мировая война. 1914-1918.–М., 1968.
5. Зив В. С. Иностранные капиталы в русских акционерных предприятиях / В.С.Зив, – Петроград, 1915. – Вып. 1: Германские капиталы.
6. Оль П. В. Иностранные капиталы в России / П.В.Оль. – Петроград, 1922. – № 3.
7. Российский государственный архив экономики, ф. 2305: Особое делопроизводство по предприятиям, принадлежащим подданным Центральных государств при инспекции ВСНХ, оп. 1, д. 1–446.
8. Российский государственный исторический архив, ф. 1483: Особый комитет по борьбе с немецким засильем, оп. 1, д. 1–38.
9. Соболев И. Г, Борьба с «немецким засильем» в России в годы первой мировой войны : дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / И.Г.Соболев. – СПб., 1998.

10. Шубина А. Н. Политика российского правительства по отношению к немецким колонистам во время Первой мировой войны / А.Н.Шубина // Вестник Московского университета. Сер. 8: История. – 2009.– №6.